

Analysis of Educational Foundations of Cultural-Educational Centers of Mosques

Zahra Salehi Motaahhed¹ | Zahra Ahmadi Zamani²
Zahra Sadat Nayeripour³

- ¹. **Corresponding Author:** Assistant professor of history and philosophy of education, Faculty of Psychology and Educational Sciences, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. **Email:** zsalehi22@gmail.com
². PhD student in Educational Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. **Email:** z_ahmadizamani@yahoo.com
³. MA in Educational Management, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. **Email:** zs.nayeri@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research</p> <p>Received: 13 October 2023 Revised: 02 November 2023 Accepted: 01 December 2023 Published: 02 December 2023</p> <p>Keywords Hazrat Rouhollah Educational Complex, Educational Foundations, Mosque based educational center.</p>	<p>Objective: The present study aims to identify and analyze the educational foundations of Mosque based educational center, seeking to answer the following question: "Which foundations do these schools adhere to and what goals and principles do they follow?"</p> <p>Method: To examine the above-mentioned questions, this research utilized a descriptive-analytical approach and employed a comparative-inductive content analysis method to have a case study of Hazrat Rouhollah Educational Complex in Mashhad.</p> <p>Results: The findings of study included educational foundations, goals, principles, and educational methods obtained through the content analysis of documents within this educational set. Educational foundations were classified into macro and micro levels. Macro-level foundations (policy-making) were presented in the field of structure (inefficiency of present educational systems) and in the field of approach (the centrality of the mosque in education, prioritizing teaching over education, the scientific-moral authority of the educator, and the priority of role of the family in education). Additionally, micro-level educational foundations (implementation) in the field of educational content (prioritizing the realm of doctrinal-worship-moral education, and the realm of various aspects of human being and the necessity of attention to them) and in the field of educational methods (observing gradual progression and adapting content to the learner, diversity in the learner's capabilities and attention to them) were identified.</p> <p>Conclusion: The findings at both macro and micro levels can be utilized in educational systems.</p>

Cite this article

Salehi Motaahhed, Z., Ahmadi Zamani, Z., & Nayeripour, Z.S. (2023). Analysis of Educational Foundations of Cultural-Educational Centers of Mosques. *Applied Issues in Islamic Education*, 8(4), 91-108. <http://dx.doi.org/10.11118/qaie.8.4.7>

© The Author(s). Publisher: Academy of Scientific Studies in Education.
DOI: <http://dx.doi.org/10.11118/qaie.8.4.7>

تحلیل مبانی تربیتی کانون‌های فرهنگی - آموزشی مساجد^۱

زهرا صالحی متعهد^۲ | زهرا احمدی زمانی^۳ | زهرا سادات نیری پور^۴

۱. مقاله حاضر برگرفته از پژوهش هسته پژوهشی مجرا در دانشگاه امام صادق (ع) - واحد خاوران می‌باشد.
۲. نویسنده مسئول: استادیار تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت، دانشکده روانشناسی و علوم تربیتی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. **رایانامه:** zsalehi22@gmail.com
۳. دانشجوی دکتری مدیریت آموزشی، دانشگاه امام صادق (ع) پردیس خاوران، تهران، ایران. **رایانامه:** z_ahmadizamani@yahoo.com
۴. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، دانشگاه امام صادق (ع) پردیس خاوران، تهران، ایران. **رایانامه:** zs.nayeri@gmail.com

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>هدف: پژوهش حاضر با هدف شناسایی و تحلیل مبانی تربیتی کانون‌های فرهنگی-آموزشی مساجد، درصدد پاسخ به این پرسش برآمد که این کانون‌ها به کدام مبانی پایبند بوده و از چه اهداف و اصولی پیروی می‌کنند؟</p> <p>روش: این پژوهش با استفاده از رویکرد توصیفی-تحلیلی و به‌کارگیری روش تحلیل محتوای قیاسی-استقرایی، به‌صورت مطالعه موردی «مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله(ره)» مشهد را مورد بررسی قرار داد.</p> <p>یافته‌ها: یافته‌های پژوهش شامل مبانی تربیتی، اهداف، اصول و روش‌های تربیتی بود که طی تحلیل محتوای اسناد این مجموعه تربیتی به‌دست آمد. مبانی تربیتی در دو سطح کلان و خرد طبقه‌بندی شد. مبانی سطح کلان (سیاست‌گذاری) ارائه‌شده در حوزه ساختاری (ناکارآمدی بسترهای نظام آموزش و پرورش موجود)، و در حوزه رویکرد (محوریت مسجد در امر تعلیم و تربیت، تقدم پرورش بر آموزش، مرجعیت علمی-اخلاقی مربی و اولویت نقش خانواده در تربیت) بودند. هم‌چنین مبانی تربیتی سطح خرد (اجرا) در حوزه محتوای تربیت (اولویت ساحت تربیت اعتقادی-عبادی-اخلاقی، اهمیت ساحت‌های تربیتی مختلف) و در حوزه روش‌های تربیت (اهمیت بسترسازی و تدریج در ارائه محتوا، تنوع ظرفیت‌مربی و توجه به آن) شناسایی شد.</p> <p>نتیجه‌گیری: به‌نظر می‌رسد این مجموعه‌ها علی‌رغم تنوع، از حیث مبنا و هدف از اشتراک بالایی برخوردار بوده اما در اصول و روش‌ها تفاوت بین کانون‌های فرهنگی-آموزشی مختلف قابل توجه می‌باشد. از این‌رو، یافته‌های حاصله در دو سطح کلان و خرد می‌تواند در نظام‌های تربیتی مورد استفاده قرار گیرد.</p>	<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>دریافت: ۲۱ مهر ۱۴۰۲ بازنگری: ۱۱ آبان ۱۴۰۲ پذیرش: ۱۰ آذر ۱۴۰۲ انتشار: ۱۱ آذر ۱۴۰۲</p> <p>کلیدواژه‌ها مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله(ره)، مبانی تربیتی، اصول و روش‌ها، کانون‌های فرهنگی-آموزشی مساجد.</p>

صالحی متعهد، زهرا، احمدی زمانی، زهرا، و نیری پور، زهرا سادات (۱۴۰۲). تحلیل مبانی تربیتی کانون‌های فرهنگی-آموزشی مساجد. *مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*، ۸ (۴)، ۹۱-۱۰۸.
<http://dx.doi.org/10.21186/qaiie.8.4.6>

استناد

© نویسندگان.

ناشر: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

بیان مسئله

از زمان به وجود آمدن مدارس به عنوان سازمانی رسمی برای آموزش، تربیت و یادگیری، مدارس با اهداف و ویژگی‌های متنوعی ایجاد شده‌اند. از جمله دلایل تغییر اهداف، نیازهای جامعه و تعاریف حکومت‌ها از وجود مدرسه بوده است. همین نشان می‌دهد مدرسه به عنوان سازمان اثرگذار در جامعه نقش مهمی دارد. به مرور، اهمیت مدرسه به عنوان سازمان تربیت‌کننده نیروی انسانی برای کار فراتر رفت و به محلی برای تحول جامعه در ابعاد مختلف توسعه یافت. به عبارت دیگر اکنون مدرسه محلی است که گام‌های نخست ساخت جامعه آینده در آن رقم می‌خورد (برادران و نیری‌پور، ۱۳۹۹، دیالمه، گودرزی و عزیزی، ۱۳۹۰).

یکی از نهادهای تأثیرگذار در زیست اجتماعی هر جامعه‌ای نهاد آموزش و پرورش است. مدارس از دهه ۱۹۹۰ از تعامل پیوسته با جامعه باز تعریف شدند و همین رویکرد، نقش‌های متفاوتی برای مدیران مدارس، مهارت‌های جدید برای مربیان و آموزش‌های متفاوت برای دانش‌آموزان در پی داشته است. اهداف چنین رویکردی عبارتند از: توسعه درک عمومی هوشمندانه از مدرسه در تمام جوانب عملیاتی، فهم احساس عمومی مردم از مدرسه و خواسته‌هایشان از مدرسه، ایجاد احساس مسئولیت در شهروندان در قبال کیفیت آموزشی مدارس، ایجاد حسن نیت، احترام و اعتماد مردم به کادر حرفه‌ای و خدماتی مدرسه، ایجاد درک عمومی نیاز به تغییر برای پیشرفت، مشارکت شهروندان در فعالیت‌های مدرسه و حل مشکلات آموزشی، ترویج روحیه همکاری واقعی بین مدرسه و جامعه در تقسیم و هدایت فرآیندها برای بهبود زندگی اجتماعی (لیندزی^۱، ۲۰۱۸).

نقش‌آفرینی مدرسه در جامعه در هر سطحی، نه تنها مدرسه را از انفعال خارج می‌کند، بلکه گام اولیه برای اثرگذاری در جامعه‌ای است که می‌خواهد آموزش و فرهنگ، بنیان تحولات جامعه باشد. از این رو در جامعه‌ای که تحولات خود را بر مبنای مسائل ارزشی و اسلامی می‌داند، منشأ اثر بودن مدرسه تردیدناپذیر است. چرا که «فرآیند بسط ظرفیت‌های انسانی از راه تعدیل غرایز و تأمین نیازهای مادی و معنوی انسان با عمل به جامعیت اسلام برای پرورش ایمان و عمل صالح در بستر عدالت فراگیر برای دستیابی به حیات طیبه» (نقی‌پورفر و احمدی، ۱۳۸۷) امکان‌پذیر می‌شود. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش به عنوان منبع بالادستی آموزشی که حیات طیبه را هدف اصلی آموزش و پرورش می‌داند اشاره می‌کند: «جامعه ما یک جامعه اسلامی است، جامعه اسلامی مظهر تحقق بُعد اجتماعی حیات طیبه به شمار می‌آید، حیاط طیبه در نگرش اسلامی تنها در بُعد فردی زندگی و رابطه فردی و شخصی انسان با خداوند و نظام معیار ربوبی خلاصه نمی‌شود بلکه بُعد دیگر مهم حیات طیبه، بعد اجتماعی این نوع زندگانی است که در مفهوم «جامعه صالح» تجلی می‌یابد.» (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، ۱۳۹۰: ۱۲-۱۳). لذا ضروری به نظر می‌رسد که در جامعه اسلامی فعالیت‌های اجتماعی و تربیتی ساختارمند در راستای دستیابی به هدف حیات طیبه صورت پذیرد.

مدارس اجتماعی شاید از دید اندیشمندان، ایده‌ای بدیع باشند، اما با اندکی تفکر می‌توان ریشه‌هایی از تفکرات موجود در این‌گونه مدارس را در مسجد - مدرسه‌های سنتی ایران دید. مسجد مدارس، فضاهایی

چند عملکردی بودند که علاوه بر خدمت‌رسانی به طلاب خود در اختیار شهر و محیط اطراف نیز بوده‌اند. گذشتگان ما به مسجد - مدرسه‌ها تنها به دید یک فضای آموزشی نمی‌نگریستند و برای این فضا عملکردهای دیگری غیر از محل کسب علم و دانش در نظر می‌گرفتند (باطنی و ابوالحسنی، ۱۳۹۴، قرائیان و زمانی، ۱۴۰۰).

این سابقه تاریخی از تعامل مدرسه و مسجد در دو دهه اخیر با دغدغه‌های شخصی فعالان تربیتی با هدف تربیت دانش‌آموزان در قالب کانون‌های فرهنگی-آموزشی دوباره شکل گرفته، طرحی که در ابتدا به صورت محدود در کنار فعالیت‌های مدارس آغاز به کار کرد و سپس با استقبال جامعه روبه‌رو شده و گسترش یافت. این کانون‌ها بیش از ۱۵ سال است که در شهرهایی مثل مشهد، قم، تهران، اصفهان، سبزوار و ... با ده‌ها شعبه مشغول به فعالیت فرهنگی و آموزشی هستند و نقطه مشترک آن‌ها استفاده از محیط انسان‌ساز مسجد، طبیعت و محیط واقعی زندگی است. در واقع تلاش آنها خروج از برخی قالب‌ها و ساختارهای ناکارآمد و اقدام عملی در جهت تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت کشور است. (معرفی، ۱۳۹۷).

هدف مساجد از ورود به تاثیرگذاری تربیتی، احیای تربیت جامع دانش‌آموزان است، اگر تربیت جامع را در نظر بگیریم؛ یکی از دلایل اصلی که موجب تقویت فعالیت‌های آموزشی مساجد شد، «احیاء مسجد تمدن اسلامی» به عنوان محوری‌ترین عنصر جامعه است. عنصری که هم رشد فرد و هم رشد جامعه را در تمام ابعاد علمی، معنوی و... تأمین می‌نماید. آنچه در اسلام با آن روبه‌رو هستیم، مرکزیت مسجد است، مکانی که در آن هم تربیت اتفاق می‌افتد و هم بحث‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و... رخ می‌دهد. کانون فرهنگی-آموزشی یکی از کارکردهای مسجد را فعال می‌کند؛ یعنی بُعد تربیت و در ادامه با نیروسازی، تمام ساحت‌های رشد جامعه و افراد را فراهم می‌کند، بنابراین افرادی که تربیت می‌شوند می‌توانند بعدها در زمینه‌های مختلف مسجد فعالیت کنند و این امر دغدغه رهبری را در مورد احیاء مسجد نیز تا حدودی پوشش می‌دهد (دولتی، ۱۳۹۶، رحمانی، احمدی وفا و یزدی‌زاده، ۱۴۰۱).

در حال حاضر در ایران مساجد بسیاری به مثلث مسجد، مدرسه، خانواده ورود کرده‌اند و فعالیت‌های آموزشی و تربیتی را سرلوحه کار خود قرار داده‌اند. بیش از ۱۰۰ کانون فرهنگی-آموزشی در مساجد وجود دارد که مشغول فعالیت تربیتی هستند که البته این آمار در حال افزایش روزافزون است. درصد زیادی از این کانون‌ها با نام مسجد-مدرسه طی دو یا سه سال اخیر فعالیت خود را آغاز کرده‌اند و شاید اساساً به همین دلیل است که اسناد پشتیبان بسیار کمی در خصوص مبانی، اهداف، اصول و روش‌های تربیتی آن‌ها موجود است. آنچه ضرورت انجام چنین پژوهشی را روشن می‌کند همین رشد روزافزون مجموعه‌های تربیتی در مساجد و در عین حال عدم شفافیت و پرسش‌های موجود در خصوص مبانی پشتیبان عملکرد این مجموعه‌ها است. پژوهش‌های مختلفی درباره کانون‌های فرهنگی-آموزشی وابسته به مساجد انجام پذیرفته است که مهم‌ترین آن‌ها را در ادامه از نظر می‌گذرانیم.

مسعود بیاضی (۱۳۹۹) در پژوهشی به بررسی تبیین چرایی تمایل به تحصیل در فرآیند آموزش و پرورش مسجد-محور (مطالعه‌ای مبتنی بر پدیدارشناسی) پرداخته است. داده‌های به‌دست‌آمده درباره تجربه زیسته ذی‌نفعان (دانش‌آموزان - مربیان - والدین دانش‌آموزان و مدیران) در باب وضعیت

موجود پدیده مورد نظر عبارتند از: گستره فضای تربیتی و آموزشی، ساختار آموزشی و تشکیلاتی، تمهیدات و ملزومات خاص آموزشی و تربیتی، فعالیت‌های فوق برنامه آموزشی و تربیتی. هم‌چنین نتایج حاصل از بررسی تجربه زیسته ذی‌نفعان در باب علل تمایل به تحصیل در فرآیند مذکور حاکی از این بود که فضای مساعد آموزشی و تربیتی، تشریک مساعی در یاددهی و یادگیری، اعتدالی هویت متربیان، محتوای آموزشی و تربیتی غنی‌تر، توجه به فعالیت‌های فوق برنامه غنی‌تر، توجه بیش‌تر به تمهیدات و ملزومات خاص آموزشی و تربیتی از مهم‌ترین دلایل انتخاب این مدارس بوده است. مطابق با نتایج به‌دست‌آمده پیشنهادهایی مبنی بر ارائه راه‌کارهایی برای بهبود شرایط وضعیت موجود نظام رسمی آموزشی و استفاده همه‌جانبه از ظرفیت‌های موجود در تجارب زیسته فرایند مسجدمحور و رسیدن به وضعیت مطلوب، با توجه به اسناد فرادستی نظام تعلیم و تربیت کشور بیان شده است.

سبحانی متین، و لطیفی (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «شناسایی الزامات ایجاد ارتباط مطلوب میان مساجد و مدارس» با روش تحلیل مضمون به‌دنبال شناسایی الزامات مورد نیاز مسجد در ایجاد ارتباط پایدار و اثرگذار با مدرسه است. برای این پژوهش با مسئولان تربیتی ۱۴ مسجد از سراسر کشور از جمله تهران، اصفهان، اهواز، قزوین، قم، اسلامشهر و ورامین مصاحبه شد که در زمینه ارتباط با مدرسه موفق عمل کرده بودند. نتایج در قالب ۴۸ مضمون پایه، ده مضمون سازمان‌دهنده و چهار مضمون فراگیر گزارش شده است. در پایان تحلیل‌ها، چهار بُعد و ده مؤلفه به‌دست آمد که در واقع همان مضمون‌های سازمان‌دهنده و فراگیر است. ابعاد عبارت است از بُعد تعامل، بُعد برنامه، بُعد نیروی انسانی و بُعد قالب‌های ارتباطی. در نتیجه اگر تشکیلات فرهنگی مسجد در این چهار بُعد، که هر کدام مؤلفه‌هایی دارد، موفق باشد و آن‌ها را مورد توجه قرار دهد به ایجاد ارتباط مناسب و مستمر با مدرسه موفق خواهد شد.

شریف‌فرد، لطیفی، و ذوالفقاری (۱۳۹۸) در پژوهش خود به بررسی «الگوی همکاری بین‌بخشی (مورد مطالعه: همکاری مسجد با مدرسه و خانواده)» پرداختند. این پژوهش از نوع کیفی بوده و در آن از راهبرد نظریه‌پردازی داده‌بنیاد استفاده شده است. داده‌های پژوهش از نتایج موردکاوی چهارده مسجد برتر در کشور در حوزه تعامل با خانواده و مدرسه استخراج شده است. یافته‌ها: همکاری مسجد با مدرسه و خانواده پدیده‌ای محوری است که شرایط علی آن را ظرفیت‌ها و ضعف‌های نهادهای تربیتی تشکیل می‌دهند و برای تحقق آن باید به زمینه‌های آن که بایسته‌های برنامه‌ای، ساختاری و سرمایه انسانی است، توجه شود. این پدیده دارای مراحل چهارگانه: «۱- زمینه سازی و اعتمادسازی، ۲- جذب از مدرسه به مسجد، ۳- تداوم ارتباط و تربیت در مسجد، ۴- نقش آفرینی دانش‌آموزان در مسجد و مدرسه» است که مؤلفه‌هایی در قالب عوامل مداخله‌گر بر آن اثر گذار هستند و نتایجی را به‌دنبال خواهند داشت. الگوی حاصل از روابط مقوله‌های تحقیق در مدلی پارادایمی نمایش داده شده است.

مرزوقی، جهانی، ترک‌زاده، امیر طیبی (۱۳۹۷) در پژوهش «الگوی مفهومی تعامل مدرسه، خانواده و مسجد از منظر تعلیم و تربیت اسلامی» به‌دنبال تدوین الگوی تعاملی نقش نهادهای تربیتی مدرسه، خانواده و مسجد در تحقق اهداف تربیتی از منظر تعلیم و تربیت اسلامی بوده‌اند. رویکرد پژوهش کیفی و شیوه مطالعه موردی کیفی می‌باشد. مشارکت‌کنندگان بالقوه شامل ۳۷ نفر در سه گروه مدرسه (مدیران مدارس، مسئولان آموزش و پرورش و اعضای هیات علمی دانشکده علوم تربیتی)، خانواده (مشاوران

خانواده، مراکز مشاوره، انجمن اولیاء و مربیان) و مسجد (حوزویان، ائمه جماعات و جمعه) بودند که با روش نمونه‌گیری هدف‌مند و تکنیک معیار و براساس اشباع نظری مشارکت‌کنندگان پژوهش انتخاب شدند. بر اساس یافته‌های به‌دست‌آمده، شبکه مضامین الگوی تعاملی مدرسه، خانواده و مسجد به‌عنوان مضمون فراگیر شامل هفت مضمون سازمان‌دهنده مبانی اندیشه‌ای، جهت‌گیری تعامل، محور تعامل، مخاطبین تعامل، چرایی تعامل، موانع تعامل و چگونگی تعامل بوده که هر کدام نیز دارای مؤلفه‌های گوناگون (مضامین پایه) بودند. با استفاده از معیارهای اعتبارسنجی اعتبار الگو مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌های این پژوهش در سطح کلان و خرد برای سیاست‌گذاری و اجرا در هر سه حوزه مدرسه، خانواده و مسجد می‌تواند مورد توجه متولیان امر قرار گیرد.

همایون و نیسیانی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای با عنوان «تجزیه و تحلیل سیستمی فرآیند پرورش منابع انسانی در مسجد؛ مطالعه موردی: علل پویایی و حیات مسجد صنعت‌گران مشهد» به بررسی نظام مدیریت عملکرد مسجد صنعت‌گران مشهد پرداخته است که در آن افراد با تکیه بر فرآیندها و اهداف اسلامی پرورش می‌یابند. پژوهش‌گران به این نتیجه دست یافتند که عامل اصلی توفیق این مسجد، احیای سنت‌های مربوط به مسجد در سایه رهنمودها و بیانات قرآنی است.

علی‌رغم وجود پژوهش‌های متنوع درخصوص این‌گونه مجموعه‌ها، پژوهشی که به بررسی و تحلیل مبانی تربیتی کانون‌های فرهنگی-آموزشی مساجد پرداخته باشد به چشم نمی‌خورد. از این‌رو پژوهش حاضر رسالت خود را دستیابی به این مبانی قرارداده است. برای این منظور نیاز است آن‌چه به‌عنوان چشم‌انداز یا اساس‌نامه پیش روی این مجموعه‌ها قرار دارد مورد بررسی و تحلیل دقیق قرار گیرد. این در حالی است که اغلب مجموعه‌هایی که در کشور تحت عنوان کانون تربیتی-آموزشی یا مسجد-مدرسه فعالیت می‌کنند، فاقد اساس‌نامه و خط‌مشی مدون بوده و همین امر دسترسی پژوهش‌گران به مبانی نظری را با مشکل مواجه کرده است. در این میان مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله^(ع) که از حیث سابقه تاریخی نیز اولین مجموعه منسجم و به نوعی آغازگر مسیر مدارس مسجدمحور است، دارای سندی مدون و مفصل می‌باشد که نقش محوری در استخراج مبانی در مقاله حاضر را ایفاء کرده است. بنابراین پژوهش حاضر «مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله^(ع)» واقع در مشهد را (که در حال حاضر دارای ۵ مجموعه تربیتی اصلی و چندین شعبه زیرمجموعه هریک از این مجموعه‌ها است) به‌صورت مطالعه موردی، مورد تحلیل محتوا قرار داده و در تلاش است به این پرسش پاسخ دهد که کانون‌های فرهنگی-آموزشی مساجد به چه مبانی تربیتی قائلند و از کدام اصول و روش‌ها پیروی می‌کنند؟

روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع مطالعات کیفی بوده و با رویکرد توصیفی-تحلیلی با استفاده از روش تحلیل محتوای قیاسی-استقرایی به مطالعه موردی پرداخته است. مطالعه موردی کیفی، نوعی راهبرد پژوهش به‌شمار می‌آید که در آن پژوهش‌گر با مطالعه عمیق بر روی یک پدیده به روشن و شفاف کردن آن با استفاده از منابع مختلفی مانند اسنادی، مصاحبه و مشاهده می‌پردازد (دانایی‌فرد، الوانی، آذر، ۱۳۹۲؛ هومن، ۱۳۸۹). در واقع این مورد می‌تواند فرد، گروه، نهاد و یا سازمان باشد. لازم به‌ذکر است، ویژگی

کلیدی مطالعه موردی کیفی، شیوه یا داده نیست؛ بلکه تأکید آن بر درک فرآیندها آن طور که در بستر خود رخ می‌دهند، است (هومن، ۱۳۸۹: ۳۶). مجموعه مورد مطالعه در این پژوهش؛ «مجموعه تربیتی روح الله^(ره)» ابتدا در سطح توصیف از دو حیث ساختار و مؤلفه‌های تربیتی مدارس زیرمجموعه، مورد بررسی قرار گرفت و در ادامه با مراجعه به اساس‌نامه و سایر اسناد پشتیبان در سطح تحلیل، مبانی تربیتی آن استخراج شد. جهت تحلیل و دست‌یابی به مبانی، اسناد مجموعه تربیتی روح‌الله^(ره) که شامل ۱۰۷ صفحه بود با استفاده از روش تحلیل محتوا در فرایند کدگذاری قرار گرفت. تحلیل محتوا، فنی است که به کمک آن، ویژگی‌های خاص پیام‌ها را به‌طور نظام یافته و عینی مورد شناسایی قرار می‌دهند (گلشنی و قائدی، ۱۳۹۲: ۶۲). تحلیل محتوا در پژوهش حاضر به شیوه قیاسی آغاز شد (با هدف دست‌یابی به گزاره‌های توصیفی و تجویزی مختلف چون مبنا، اصل و روش) و به شیوه استقرایی با غرق شدن در داده‌ها ادامه یافت. در یک تعریف ساده می‌توان تحلیل محتوا را بیرون کشیدن مفاهیم مورد نیاز از متن مورد نظر نامید. در پژوهش حاضر کدهای به‌دست‌آمده در فرایند تحلیل محتوا در سطح انتزاع بالاتر به مقولاتی تبدیل شده و ناظر به پرسش پژوهش در قالب اهداف، مبانی، اصول و روش‌های تربیتی صورت‌بندی و طبقه‌بندی شد. در واقع منظور از کد، مفاهیم اولیه‌ای است که از متن اسناد به‌دست‌آمده است و سپس از طریق ایجاد ارتباط مفاهیم با هم و با توجه به ماهیت توصیفی یا تجویزی کدها در سطح بعدی تحلیل به اهداف، مبانی، اصول و روش‌ها منتهی شده است. پژوهش حاضر تجربه این مجموعه را به‌عنوان یک نظام تربیتی مورد بررسی قرار می‌دهد و به‌دنبال کشف مبانی تربیتی این رویکرد است، به‌همین دلیل در فرایند استنتاج مبانی (گزاره‌های توصیفی)، سایر گزاره‌های تجویزی (شامل هدف، اصل و روش) نیز به‌عنوان یافته‌های پژوهش قابل ارائه می‌باشد.

تاریخچه «مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله (ره)»

در این بخش از نوشتار به معرفی مجموعه مورد بررسی در پژوهش حاضر می‌پردازیم تا پیش از ورود به گام تحلیل مبانی، با ارائه توصیفی از وضعیت گذشته و حال این مجموعه از دو منظر ساختار و مؤلفه‌های تربیتی، بتوانیم با وضوح بیش‌تری با اسناد مورد تحلیل مواجهه داشته باشیم.

جهت بررسی ساختاری، به تاریخچه «مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله (ره)» که به‌عنوان مطالعه موردی در این پژوهش انتخاب شده، اشاره می‌شود. ابادری و مهدی‌آباد، دو تن از اعضای بسیج مسجد ابوالفضلیه مشهد بودند که در سال ۱۳۷۷ در پایگاه بسیج (شهید منتظری) این مسجد با یکدیگر آشنا شدند. پس از گذشت مدتی کوتاه، زمینه آشنایی و همکاری با «محمد مهدی نجاتی» و فعالیت‌های تربیتی وی، در مسجد امام علی (ع) به‌وجود آمد و این «مقدمه و بستری ارزشمند» برای فعالیت‌های تربیتی آینده شد. پس از ۳ سال انجام فعالیت‌های تربیتی متعدد در مساجد مختلف، کار تربیتی اصلی خود را در سال ۱۳۸۰ در همان مسجد ابوالفضلیه پایه‌گذاری و «اولین دوره تربیتی» کانون شهید منتظری در آن زمان تأسیس شد. پس از چندین جابه‌جایی و فعالیت در مساجد مختلف شهر مشهد، در سال ۱۳۸۲ به مسجد صنعت‌گران منتقل و «کانون شهید کلاه‌دوز» در مسجد صنعت‌گران شکل گرفت (مجموعه تربیتی روح‌الله (ره)، ۱۳۹۴: ۴).

سال ۱۳۸۴ دوره تربیتی دوم مجموعه تأسیس شد. در سال ۱۳۸۵ به رشد و توسعه بیش‌تر مجموعه اهتمام و در سال ۱۳۸۶ بخش قابل توجهی از نیروهای تربیتی مجموعه، در میان سایر مساجد توزیع شدند. در سال ۱۳۸۷ دوره حوزوی برای دبیرستانی‌ها تأسیس شد. در سال ۱۳۸۸ برگزاری مجدد دوره‌های پاره‌وقت به‌صورت محدود آغاز و در سال بعد تقویت شد. در خرداد ۱۳۹۰ «تأسیس مدرسه راهنمایی پسرانه» و «تأسیس دوره دوم دبیرستان پسرانه» به تحقق پیوست و در مهرماه همان سال «دبستان دخترانه» در «مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله (ره)» تأسیس شد و این نقطه آغاز «کار تربیتی تمام‌وقت» در «مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله (ره)» بود. سپس در خرداد ۱۳۹۱ «دبستان پسرانه» مجموعه تأسیس و در سال ۱۳۹۲ در تمامی پایه‌ها گسترش یافت. در سال ۱۳۹۳ «مسجد حضرت ابوالفضل نیز به زنجیره فعالیت‌های تربیتی مجموعه اضافه شد تا بخشی از فعالیت‌ها و مقاطع تربیتی در آن‌جا برگزار شود؛ و نهایتاً «طرح تربیت با نگرش تمدن‌سازی اسلامی» در دستورکار «مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله (ره)» قرار گرفته است (مجموعه تربیتی روح‌الله (ره)، ۱۳۹۴: ۴).

چنان‌چه پیداست، این مجموعه ابتدائاً فعالیت خود را به‌صورت یک کانون فرهنگی آغاز کرده و برنامه‌های فوق برنامه (پس از مدرسه) برای کودکان و نوجوانان تعریف می‌کرده است و پس از چندین سال فعالیت، در سال ۱۳۹۱ نقش رسمی و جایگزین مدرسه را به‌خود گرفته است که تا زمان حال ادامه دارد.

علاوه‌بر آشنایی با تاریخچه و ساختار مجموعه مورد بررسی، جهت توصیف دقیق‌تر وضع موجود مجموعه مورد مطالعه به‌نظر می‌رسد نیاز است مؤلفه‌های تربیتی مدارس زیرمجموعه نیز مورد بررسی قرار گیرد. در جدول ۱ مؤلفه‌های تربیتی مدارس پنج‌گانه مجموعه تربیتی روح‌الله (ره) در هفت بخش؛ اهداف، محتوای برنامه، فعالیت‌های یادگیری، نقش مربی، منابع آموزشی، مکان، ارزش‌یابی و نقش والدین قابل مشاهده است.

جدول ۱. توصیف مدارس پنج‌گانه مجموعه تربیتی روح‌الله (ره) براساس مؤلفه‌های تربیتی هر مجموعه^۱

مؤلفه‌های تربیتی	مسجد صنعت‌گران	مسجد ابوالفضل (ع)	مسجد حضرت عباس (ع)	مسجد چمکران	مسجد حاج حبیب
اهداف	طرح تربیتی طلاب و دانش‌آموزان مبتنی بر ثقلین (قرآن و اهل بیت)	تحقق کلمه توحید	تحقق تمدن عالی اسلامی	تحقق عدالت حداکثری	تحقق کلمه توحید
محتوای برنامه	احیا کردن سنت‌های اسلامی خودسازی همه اعضای مدرسه	رویکرد حوزوی	رویکرد حوزوی + دروس آپ	رویکرد حوزوی + فعالیت‌های اقتصادی و مهارتی	تربیت دانش‌آموز متخصص و خلاق و مؤمن، متعهد و پایبند به موازین اسلام و انقلاب
فعالیت‌های یادگیری	۱- تحصیلی (دروس آپ) + ۲- تهذیب (هیئت، نماز جمعه، قرآن و...)	۱- فرآیند علمی (دروس) + ۲- فرآیند علمی (دروس)	۱- فرآیند علمی (دروس) + ۲- فرآیند علمی (دروس)	۱- فرآیند علمی (دروس) + ۲- فرآیند علمی (دروس)	۱- فرآیند علمی (دروس) + ۲- فرآیند علمی (دروس)
		مدرسه‌ای، حوزوی، احکام، قرآن و...)	مدرسه‌ای، حوزوی، احکام، قرآن و...)	مدرسه‌ای، حوزوی، احکام، قرآن و...)	مدرسه‌ای، حوزوی، احکام، قرآن و...)

۱. لازم به‌ذکر است محتوای این جدول توسط پژوهش‌گران در مصاحبه‌های حضوری، تلفنی و همچنین از طریق بررسی داده‌های مختلف مکتوب درباره این مدارس جمع‌آوری شده است.

۲. آموزش و پرورش

کدهای باز	متن سند مجموعه تربیتی روح‌الله (ره)
مطالعه و بررسی وضع موجود آموزش و پرورش	اساس نظام تربیتی موجود کشور، نه در مسیر عمل به اسلام، بلکه معارض با آن، بنیان‌گذاری شده است... برای تحقق آینده تربیتی مطلوب اسلام ناب، نیاز است که «بستر موجود، هویت و ماهیت، هدف‌گذاری‌ها، عملیات و اقدامات، ابزارها و روش‌ها» و به یک کلمه «اساس پیش‌فرض‌های نگرشی، راهبردی و عملیاتی ما در مسیر اجرا و حرکت نظام تربیتی» تغییر نماید (ص ۱۲).
تأسیس مسجد-مدرسه و مستندکردن ساختار و محتوای آن	در انتهای سال ۱۴۱۴، الگوی تربیتی تکامل‌یافته و عملیاتی شده توسط «مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله»، جریان تربیتی غالب و رایج در ایران اسلامی خواهد بود که منجر به تحول در نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران (در راستای کمک به تصحیح سبک زندگی و تحقق دولت اسلامی ناب)، شده است؛ الگوی تکامل یافته مجموعه به عموم مساجد ایران و جهان اسلام اشاعه خواهد یافت و در نهادهای اجتماعی ایران اسلامی، اعم از حوزه‌های علمیه، دانشگاه‌ها، مدارس، ورزشگاه‌ها و مراکز فرهنگی تفریحی، گفتمان غالب و مسلط خواهد بود؛ ساختار و محتوای این الگو، مدون و مستند بوده، و افراد شاخص تربیت شده توسط این الگو، به‌عنوان اسوه‌های تربیتی امت اسلامی شناخته خواهند شد. عموم مردم، و نخبگان، و نهادهای رسمی اداره جامعه، در سال ۱۴۱۴، از هواداران، گردانندگان و توسعه‌دهندگان این الگو تکامل یافته تربیتی (و جریان اجتماعی تربیتی مسلط آن) خواهند بود (ص ۱۸).
تعامل طرفینی با دانشگاه و نخبگان دانشگاهی	مجموعه ما، تعامل طرفینی با نهاد دانشگاه و نخبگان دانشگاهی در سطح کشور داشته و مورد احترام و معتمد نخبگان خراسان رضوی است (ص ۱۸).
فراهم آوردن برنامه متنوع پرورشی و آموزشی در مسجد	تمام امور امت اسلام باید با محوریت مسجد سامان‌دهی شود و البته برای آغاز این فرایند، چه محتوا و کاری بهتر از کار تربیت اسلامی ناب می‌توان برگزید که با اجرای آن در مسجد، هم مبانی اسلامی به‌طور علمی در مسجد اشاعه می‌یابد و هم شور و نشاط اسلامی به مسجد می‌آید. محل گشایش گره کور اثربخشی کارهای فرهنگی در کشور در همین نقطه با محوریت مسجد است (ص ۱۴).
فراهم آوردن بستری برای مشارکت حداکثری دانش آموزان در امور مسجد	ایجاد حوزه علمیه در مسجد، مزایای بسیاری دارد: آموزش طلبه در بازه زمانی کوتاه‌مدت بدون کاستن از کیفیت آموزش؛ هم‌چنین لازم نیست که هر مسجد ۱۰۰ طلبه داشته باشد بلکه ممکن است تنها ۱۰ طلبه داشته باشد. رونق گرفتن مساجد: این طلبه‌ها می‌توانند به امور مسجد هم رسیدگی کنند. پایگاه بسیج را اداره کنند، کار تربیتی انجام دهند. از طرف دیگر مساجد در همه جای شهر هستند. همه اقشار به آن رفت و آمد دارند، با این شیوه مساجد از رکود خارج می‌شوند. در وضعیت فعلی درب بسیاری از مساجد فقط برای نماز جماعت باز و سپس بسته می‌شوند. در حالی که اگر حوزه علمیه در مسجد شکل بگیرد، مساجد دوباره در جامعه محوریت می‌یابند. اگر این اتفاق رخ دهد، به نظر ما انقلاب فرهنگی در کشور رخ خواهد داد (ص ۸۹).
ایجاد ارتباط حداکثری دانش آموزان با آحاد جامعه	حوزه درون مسجد، پتانسیل‌هایی دارد که حوزه‌های علمیه دیگر ندارند. یکی از ویژگی‌های نامطلوب حوزه‌های علمیه متداول ما، آن است که طلبه از مردم جداست و در یک محیط خاصی قرار دارد که فقط طلبه‌ها هستند. وقتی که طلبه از مردم جدا شد، دیگر توانایی ارتباط برقرار کردن با نسل جوان را ندارد. این فرد نمی‌تواند با جامعه ارتباط برقرار کند، چون فضای فکری‌اش کاملاً متفاوت است. به‌سختی می‌تواند با یک دانش‌آموز ارتباط برقرار کند. وجود حوزه علمیه در مسجد به علت آن که مسجد محل رفت‌وآمد مداوم مردم از اقشار گوناگون هست، از این آسیب مبرا است (ص ۸۹).
اولویت داشتن برنامه‌های تربیتی بر آموزشی	صبغه فعالیت ما «کار تربیتی اسلامی ناب و مؤثر» است، یعنی کاری با هدف‌گذاری تربیت کیفی انسان‌ها، با رویکرد تعالی، همراهی، اشراف بر متربی، در بازه‌های بلندمدت و تثبیت اثرات مطلوب موردنظر، در افکار و گفتار و رفتار و منش و نهایتاً شخصیت و سرنوشت انسان‌ها. هدف ما در این‌جا برخلاف آموزش و پرورش «تربیتی» است و نه «آموزشی» (ص ۱۶). در واقع، مربی که خودمحور کار است، تربیت‌محوری را به‌جای آموزش‌محوری برگزیده است (ص ۲۱).
توانمندسازی دانش آموزان برای مدیریت زندگی اجتماعی	در واقع، مربی که خودمحور کار است، تربیت‌محوری را بجای آموزش‌محوری برگزیده است. مقصد این تربیت را، توانمندسازی متربیان در مدیریت زندگی اجتماعی در جامعه‌های پویا در جهت ایجاد تمدن اسلامی ناب و کسب شایستگی‌های ظهور قرار داده است (ص ۲۱).
کاربست معارف اسلامی در سبک زندگی دانش آموزان	تلاش ما بر این است که با استفاده از قرآن و عترت و تبدیل فرامین آن، به کتاب کار زندگی بچه‌ها حیات طیبه دینی و قرآنی را در بچه‌ها و خانواده‌هایشان، پرورش دهیم (ص ۶).
اولویت آموزش مباحث: قرآن، ترجمه، تفسیر؛ دروس حوزوی و معارف اسلامی که شامل احکام، عقاید	از جهت محتوایی، اصل کار بر تدبر و تفکر در قرآن و سنت و سیره چهارده معصوم (ع) است (ص ۱۶). مباحثی که در گروه‌ها آموزش داده می‌شود را عمدتاً می‌توان به سه بخش تقسیم کرد: ۱- قرآن: شامل آیات کلیدی قرآن، ترجمه، تفسیر، ۲- دروس حوزوی و معارف اسلامی که شامل احکام، عقاید، کتب شهید مطهری و... می‌شود. ۳- برنامه کمک‌درسی: که به‌صورت کمک‌آموزشی و باتوجه‌به نیاز افراد گروه کار می‌شود (ص ۸۷).
توجه به مفاهیم آیات کاربردی	هدف ما این است که پایه‌های دینی و مذهبی افراد را با قرآن بریزیم تا هیچ‌چیز دیگری او را متزلزل نکند و از طریق آشنایی با آیاتی که در زندگی متربیان کاربرد بیش تری دارد، انس با قرآن بیابد. روش انتخاب این آیات به

کدهای باز	متن سند مجموعه تربیتی روح الله (ره)
	این شکل است که هریک از مربیان به تنهایی به مطالعه قرآن به صورت حزب به حزب البته گاهی اوقات همراه با مراجعه به تفاسیر می پردازند. مربی آیات و جملات کلیدی را از نظر خودش انتخاب می کند، سپس در جلسه مربیان با مسئول مجموعه، این آیات پیشنهادی مورد بحث قرار می گیرد. نکاتی که مربیان ذیل هر آیه طرح می کنند نقد می شوند، روش بیان مورد بررسی قرار می گیرد. آیات برگزیده انتخاب می شود و پیام های آن آیه جهت مطرح شدن در جلسه گروه ثبت می شود (ص ۸۷).
حفظ آیات موضوعی	سعی می کنیم که بچه ها در همان جلسه آیه را حفظ کنند. هم چنین در جلسات بعدی نیز سعی می کنیم آیه قبلی که کار شده است را تکرار کنیم، تا از حافظه کوتاه مدت به حافظه بلندمدت انتقال پیدا کند. الان برخی از بچه ها به گونه ای تربیت شده اند که تا با برخی مسائل مواجه می شوند، آیه متناسب با آن را بیان می کنند (ص ۸۸).
انتخاب سوره هایی با محتوای داستانی برای آموزش	ترجمه قرآن را می توانیم با یکی از داستان های قرآن آغاز کنیم. مثل داستان حضرت یوسف، یا سوره طه و دیگر سوره هایی که در آن ها داستان انبیای هست. البته اگر هم از اول قرآن شروع کنیم، چون در سوره بقره خیلی از داستان های انبیای هست، روش خوبی است و جواب داده است. بعد از اتمام ترجمه قرآن، بحث تفسیر آغاز می شود که به صورت تخصصی بر روی تفسیر کار می شود (ص ۸۸).
انتخاب محتوا با سیر آسان به مشکل	کتاب شهید مطهری به صورت انتخابی و با سیر آسان به مشکل ارائه می شود. به طور مثال کتاب داستان راستان این ویژگی را دارد که تنها داستان را بیان کرده و نکات بسیار آموزنده ای که مقصود نگارنده بوده در آن پنهان است که خواننده باید آن را استخراج کند. ما به بچه ها می گوئیم که این نکات را استخراج کنند و سپس در گروه پیرامون این نکات بحث و صحبت می شود (ص ۹۱).
تناسب برنامه ها با توان و ظرفیت دانش آموز	هر چند که کارها به صورت گروهی اجرا می شود، ولی مربی برای هر یک از اعضای گروهش، برنامه مشخصی دارد؛ چون شخصیت هر کدام از افراد فرق می کند و هر یک نقاط ضعف و قوت خاص خودشان را دارند؛ مربی هم همیشه ذهنش درگیر است که مثلاً بهترین روش حل مسئله فلانی چیست؟ بارها شده است که ما مثلاً در مورد مشکل یا مسئله یکی از بچه ها، مدت زیادی، مثلاً هفته، فکر کرده ایم، مشورت گرفته ایم (که از چه جملات و لغاتی استفاده کنیم، از چه مثال هایی استفاده کنیم) و نهایتاً حدود ۳۵ دقیقه با او صحبت نموده ایم (ص ۹۳).
توجه به تفاوت های فردی دانش آموزان	نکته دیگری که در جذب رعایت می شود، آن است که سعی می کنیم شخصیت های متفاوت متریبان را بشناسیم، درک کنیم و متناسب با شخصیتش با او رفتار نماییم. مثلاً یکی لوطی منش است، دیگری... (ص ۱۰۴).
اهمیت نقش خانواده در امر تربیت	در امر تربیت بچه ها، شخص مربی و کیلی پدر و مادر است... ما متریبان را از خانواده شان جدا نکرده، بلکه ارتباط آن ها را استحکام می بخشیم... تا خانواده ها، با فضای کاری مجموعه، مانوس شده و از امور بچه ها در مسجد مطلع شوند و بتوانند به وظایف مهم تربیتی خود عمل کنند... (ص ۲۳).
تعامل مؤثر و مستمر با خانواده ها	ما به صورت ماهیانه با خانواده های متریبان، جلسات مستمر داریم که به ایجاد دیدگاه های مشترک درون خانواده، بسیار کمک می نماید؛ لذا سعی می کنیم که این فاصله را با برگزاری کلاس هایی برای والدین رفع کنیم که به ایجاد دیدگاهی مشترک درون خانواده، بسیار کمک می نماید. علاوه بر این موارد، با یک فاصله زمانی منظم یا بنابر موقعیت خاص، جلسات خصوصی با خانواده هر یک از متریبان داریم؛ البته بنا بر اتفاقات خاص) مشکل فوری خاص، سؤال خاص و... (به صورت تلفنی نیز با خانواده ها صحبت می کنیم (ص ۲۳).
برگزاری برنامه های متنوع برای ظرفیت بخشی و رشد همه جانبه دانش آموزان	ما برای مخاطبان ۳ بعد اصلی را در نظر گرفته ایم و با توجه به این ۳ بُعد، برای آن ها برنامه ریزی می کنیم؛ ابعاد «ورزشی»، «اخلاقی معنوی»؛ «علمی» (ص ۲۰). برنامه حوزه را مثل حوزه های معمولی طراحی نکردیم، بلکه تصمیم گرفتیم که با این افراد خودمان کار کنیم. هم درس های حوزه را آموزش می دهیم، هم روش های تربیتی و تبلیغ را مثل سخنرانی و... تا بتوانند مبلغ خوبی باشند و هم مباحث مدیریتی را، تا بتوانند یک تشکیلات تربیتی فرهنگی را اداره کنند و انسان های چندبُعدی باشند (ص ۸۹).
کار عملی تربیتی در مسجد در کنار مطالعه دروس	از طرف دیگر طلبه هایی که در این حوزه درس می خوانند، در کنار درس یک کار عملی اجباری هم دارند به اصطلاح امروز طرح کارآموزی دارند که باید با تعدادی از بچه ها کار تربیتی انجام دهند، برایشان کلاس بگذارند، اردو ببرند و... کار تربیتی و تبلیغ را نمی توان صرفاً به صورت نظری به مربیان آموزش داد، بلکه ضرورت دارد که در حین عمل، اشکالات کار آن ها را تذکر داده شود. طلبه ها در مدارس علمیه هنگام بیکاری و استراحت از مطالعه و درس، گعده می گیرند. درحالی که طلاب حوزه مسجد به کار تربیتی با نسل جوان خواهند پرداخت؛ و بعد برای همین کار، احساس نیاز می کند که باید مطالعه بیشتر بکند؛ لذا مطالعه اش هم جهت دار می شود. (ص ۹۰).
استفاده از روش مربی محوری	روش تربیتی ما روش مربی محوری واقعی و کامل است که در این روش، شخص مربی الگو عملی در برابر چشم متریبی است (ص ۲۰) ۱
الگو بودن مربی برای دانش آموزان	ولی مهم ترین نتایجی که ما کسب می کنیم، ناشی از روش غیرمستقیم است که بناست در تمام اجزاء امور مجموعه، جاری باشد. سعی می شود بیش از آن که با زبان گفته شود با عمل به متریبان عرضه شود. مثل ایثارهایی

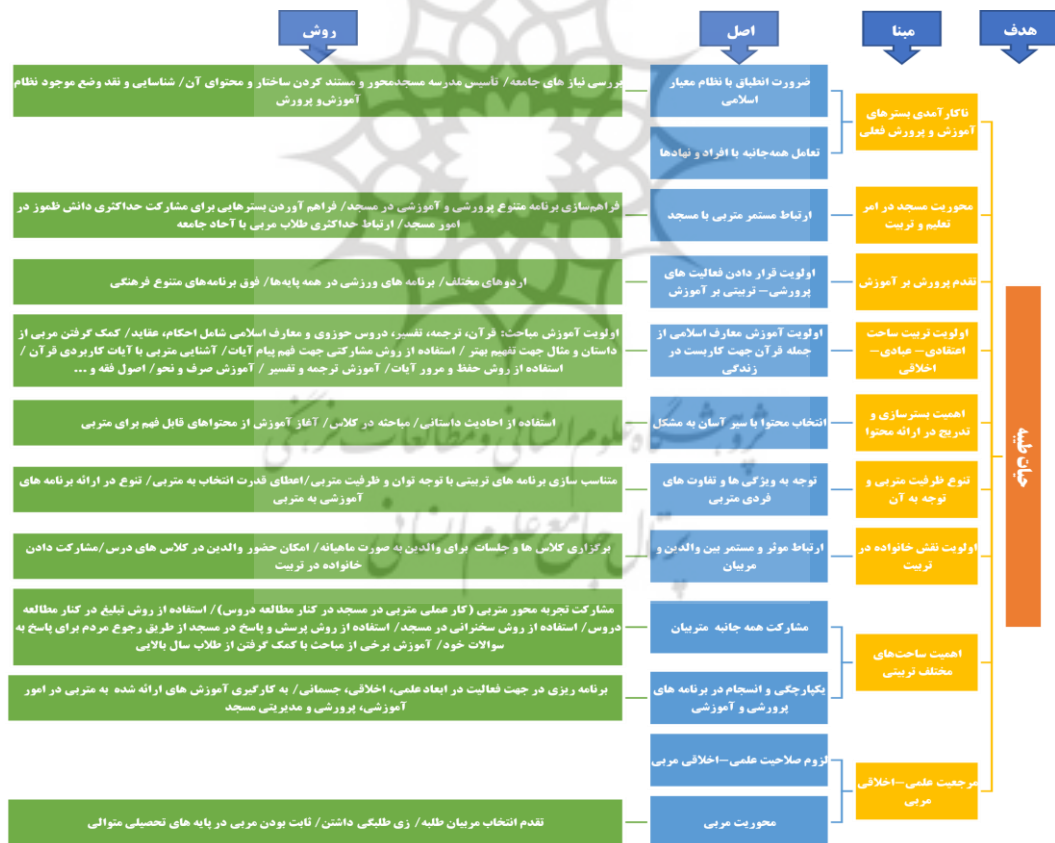
کدهای باز	متن سند مجموعه تربیتی روح‌الله (ره)
	که مربی انجام می‌دهد، تلاش و هزینه‌هایی که مربی می‌کند و... به‌طور کلی اخلاق و رفتار مربی است که موجب تهذیب و الگوگیری متربی می‌شود. لازمه این که مربی بتواند با عمل خودش متربی را تربیت کند، آن است که خودش قبلاً خودسازی کرده باشد و الان هم در مسیر رشد و تربیت باشد. اولویت‌های اخلاقی را رعایت کند. متربی نه تنها از عمل مربی می‌آموزد، بلکه عامل بودن مربی باعث می‌شود که سخنش هم بر جان متربی بنشیند و در او اثر کند (ص ۹۴).
تقدم انتخاب مربیان طلبه	از آن‌جا که مربی‌های ما حتماً باید طلبه باشند، لذا فعالیت‌های هر کانون و حوزه علمیه فعال در آن، کاملاً درهم‌تنیده هستند. ما در کار تربیتی که در مسجد انجام می‌دهیم، به این نتیجه رسیدیم که؛ توان ما محدود است و توان ما روبه‌کاهش است. لذا باید به دنبال افرادی باشیم که بتوانند هم کار را ادامه بدهند و هم گسترش؛ بعد هم به این نتیجه رسیدیم که تنها افرادی که می‌توانند این کار را ادامه بدهند طلبه‌ها هستند. بنابراین تصمیم گرفتیم که مربیان نخبه‌ای که با آن‌ها کار تربیتی می‌کنیم را انتخاب، و به حوزه علمیه مسجد دعوت کنیم (ص ۸۹).

جدول ۳: مبانی، اصول و روش‌های تربیتی مجموعه تربیتی روح‌الله بر اساس کدهای باز استخراج شده

کدهای باز	مبنا	اصل	روش
مطالعه و بررسی وضع موجود آموزش و پرورش	ناکارآمدی بسترهای آموزش و پرورش موجود	ضرورت انطباق با نظام معیار اسلامی	بررسی نیازهای جامعه - تأسیس مدرسه مسجد محور و مستندکردن ساختار و محتوای آن - مطالعه و بررسی وضع موجود نظام آموزش و پرورش
تعامل طرفینی با دانشگاه و نخبگان دانشگاهی	تعامل همه‌جانبه با افراد و نهادها		- تعامل با نهاد دانشگاه و نخبگان دانشگاهی در سطح کشور
فراهم آوردن برنامه متنوع پرورشی و آموزشی در مسجد	محوریت مسجد در امر تعلیم و تربیت	ارتباط مستمر متربی با مسجد	- فراهم آوردن برنامه متنوع پرورشی و آموزشی در مسجد - فراهم آوردن بسترهایی برای مشارکت حداکثری دانش آموز در امور مسجد - ایجاد ارتباط حداکثری دانش آموزان با آحاد جامعه
اولویت داشتن برنامه‌های تربیتی بر آموزشی توانمندسازی دانش آموزان برای مدیریت زندگی اجتماعی	تقدم پرورش بر آموزش	اولویت قرار گرفتن فعالیت‌های پرورشی - تربیتی بر آموزش	- اردوهای مختلف، برنامه‌های ورزشی، فوق برنامه‌های متنوع
کاربست معارف اسلامی در سبک زندگی دانش آموزان	اولویت تربیت ساحت اعتقادی - عبادی - اخلاقی	اولویت آموزش معارف اسلامی از جمله قرآن جهت کاربردی در زندگی	- اولویت آموزش مباحث: قرآن، ترجمه، تفسیر؛ دروس حوزوی و معارف اسلامی که شامل احکام، عقاید - کمک گرفتن مربی از داستان و مثال جهت تفهیم بهتر - استفاده از روش مشارکتی جهت فهم پیام آیات - آشنایی متربی با آیات کاربردی قرآن - استفاده از روش حفظ و مرور آیات - آموزش ترجمه و تفسیر، صرف و نحو، اصول فقه و...
حفظ آیات موضوعی			
انتخاب سوره‌هایی با محتوای داستانی برای آموزش	اهمیت بسترسازی و تدریج در ارائه محتوا	انتخاب محتوا با سیر آسان به مشکل	- استفاده از داستان، احادیث - مباحثه در کلاس - آغاز از محتواهای قابل فهم برای متربی
انتخاب سوره‌هایی با سیر آسان به مشکل			
تناسب برنامه‌ها با توان و ظرفیت دانش آموزان	ظرفیت‌های متنوع دانش آموزان و لزوم توجه به آن	توجه به ویژگی‌ها و تفاوت‌های فردی دانش آموزان	- متناسب سازی برنامه‌های تربیتی با توجه به توان و ظرفیت متربی - اعطای قدرت انتخاب به متربی - برنامه‌های آموزشی متنوع به تناسب هر
توجه به تفاوت‌های فردی دانش آموزان			

روش	اصل	مبنا	کدهای باز
متربی			
برگزاری کلاس‌ها و جلسات برای والدین به صورت ماهیانه امکان حضور در کلاس‌های متربیان مشارکت خانواده‌ها و مربیان در تربیت	ارتباط مؤثر و مستمر بین والدین و مربی	اولویت نقش خانواده در تربیت	اهمیت نقش خانواده در امر تربیت تعامل مؤثر و مستمر با خانواده‌ها
برنامه‌ریزی در جهت فعالیت در ابعاد علمی، اخلاقی، جسمانی به‌کارگیری آموزش‌های ارائه شده به دانش‌آموزان در امور آموزشی، پرورشی و مدیریتی مسجد	یکپارچگی و انسجام در برنامه‌های پرورشی و آموزشی	اهمیت ساحت‌های تربیتی مختلف	برگزاری برنامه‌های متنوع برای ظرفیت بخشی و رشد همه‌جانبه دانش‌آموزان کار عملی متربی در مسجد در کنار مطالعه دروس
تقدم انتخاب مربیان طلبه (زی طلبگی داشتن) مربی هر مقطع مربی همان گروه در مقاطع بالاتر	محوریت مربی	مرجعیت علمی اخلاقی مربی	استفاده از روش مربی محوری الگو بودن مربی برای دانش‌آموزان تقدم انتخاب مربیان طلبه

نمودار زیر مبانی، اهداف، اصول و روش‌های تربیتی مدارس مسجدمحور (مطالعه موردی مجموعه تربیتی روح‌الله (رظله)) را در یک نگاه نشان می‌دهد.

نمودار ۱: مبانی، اهداف، اصول و روش‌های مستخرج از سند مجموعه تربیتی روح‌الله (ره)

جمع‌بند و نتیجه‌گیری

مسجد به‌عنوان یک پایگاه آموزشی و تربیتی به‌عنوان یک نهاد اجتماعی مهم در همه ادوار مختلف مورد تأیید و تأکید بوده است. در دهه‌های اخیر این کارکرد مسجد رونق دوباره‌ای گرفته است و کانون‌های فرهنگی-آموزشی مساجد به‌عنوان یک گونه از مدارس در ایران رواج پیدا کرده است. در پژوهش‌های مختلف این مجموعه‌ها از حیث فرآیند آموزشی، الزامات ایجاد ارتباط بین مدرسه و مسجد، الگوی همکاری و تعامل مسجد، مدرسه، خانواده، پرورش منابع انسانی و ... (بیضایی، ۱۳۹۹؛ سبحانی و لطیفی، ۱۳۹۸؛ شریف‌فرد، لطیفی، و ذوالفقاری، ۱۳۹۸؛ مرزوقی، جهانی، ترک‌زاده، امیر طیبی، ۱۳۹۷؛ همایون و نیسیانی، ۱۳۸۶) مورد بررسی قرار گرفته است. اما پژوهشی که به مبانی، اهداف، اصول و روش‌های تربیتی آنها بپردازد یافت نشد. به‌همین جهت پژوهش حاضر با هدف شناخت دقیق‌تر این مجموعه‌ها، به بررسی اصول و مبانی تربیتی یکی از این کانون‌های فرهنگی-آموزشی پیشکسوت به‌صورت مطالعه موردی پرداخت. پژوهش‌گران مدارس این مجموعه را ابتدائاً در سطح توصیف مورد بررسی و واکاوی قرار داده و مؤلفه‌های تربیتی آن‌را دسته‌بندی کرده‌اند و سپس در بخش دوم به تحلیل سند این مجموعه پرداخته و مبانی و اصول و روش‌های آن را استخراج کرده‌اند.

پژوهشی که از نظر گذشت درصدد شناخت بهتر کانون‌های فرهنگی-آموزشی مساجد و یکی از اقسام آن‌ها مسجد-مدرسه و مبانی تربیتی این مجموعه‌ها بود، اما از آن‌جا که تنوع رویکرد در میان این مدارس به‌چشم می‌خورد، نمی‌توان مبانی ثابت و یکسانی برای همه مجموعه‌های مورد بحث در نظر گرفت، از سویی اساساً از حیث تاریخی زمان زیادی از آغاز فعالیت آموزشی این مجموعه‌ها نمی‌گذرد. به‌همین دلیل اسناد متقنی که مبانی فکری - تربیتی این مجموعه‌ها را نشان بدهد در دسترس نیست. تنها مجموعه‌ای که پژوهش‌گران به سند مدون و مفصل آن دست یافتند مجموعه تربیتی روح‌الله (ره) در شهر مشهد بود که اولین مجموعه با فعالیت رسمی به‌عنوان مسجد-مدرسه نیز به‌شمار می‌آید. این مجموعه دارای ۵ مجموعه دخترانه و پسرانه (مسجد صنعت‌گران، مسجد ابوالفضل (ع)، مسجد حضرت عباس (ع)، مسجد جمکران و مسجد حاج حبیب) می‌باشد. در گام توصیف، مؤلفه‌های تربیتی این شعبات مختصراً بررسی شدند. طی این بررسی مسجد صنعت‌گران به‌نوعی مسیری متفاوت از چند مجموعه دیگر را نشان داد. مسجد ابوالفضل (ع) و مسجد حضرت عباس (ع)، در روش و برنامه تشابه بالایی را نشان دادند و تنها تفاوت در جنسیت است که یکی دخترانه و دیگری پسرانه است. مسجد حاج حبیب در عین توجه به اهداف مدنظر مجموعه تربیتی روح‌الله^(۵) نگاه ویژه‌ای به تربیت اقتصادی دارد و برنامه‌های ویژه‌ای در این حوزه دارد. مسجد جمکران نیز رویکردی شبیه مسجد ابوالفضل (ع) و مسجد حضرت عباس (ع) دارد. به‌طور کلی در اصول شباهت زیادی وجود دارد و در شیوه و اجرا تفاوت‌هایی مشاهده می‌شود. در ادامه سند مجموعه تربیتی روح‌الله (ره) که به گفته مؤسس مجموعه، آقای آباد^۱ در حال حاضر نیز سند محوری و مرجع در تصمیم‌سازی‌های هر ۵ مدرسه می‌باشد مورد تحلیل قرار گرفت. در مسیر تحلیل این سند برخی مبانی به صورت مصرح به چشم می‌خورد و برخی مبانی صرفاً پس از کنار هم گذاشتن اصل، روش و هدف و استنتاج آن جزء قید نشده در ظاهر (مبنا) قابل احصاء بودند. در کنار مبانی که یافته‌های اصلی

این پژوهش به‌شمار می‌آیند، پژوهش‌گران توانستند اصول و روش‌ها و هم‌چنین اهداف را نیز از متن سند مجموعه تربیتی روح‌الله (ره) استنتاج کنند (رجوع به نمودار مفهومی ۱).

یافته اصلی پژوهش حاضر شامل مبانی تربیتی نه‌گانه می‌باشد و سایر عناصر مرتبط با این مبانی شامل اهداف، اصول و روش‌های منتج‌شده در فرایند تحلیل نیز به‌عنوان یافته‌های پژوهش قابل‌ارائه می‌باشند. مبانی استخراج‌شده قابل‌دسته‌بندی در دو سطح کلان یا سیاست‌گذاری (حوزه ساختار و حوزه رویکرد) و سطح خرد یا اجرایی (محتوای تربیت، روش تربیت) به‌شرح زیر می‌باشد:

مبانی به‌دست‌آمده در حوزه ساختاری شامل ناکارآمدی بسترهای آموزش و پرورش موجود که بر اساس اصول استخراج‌شده (انطباق با نظام معیار اسلامی و تعامل همه‌جانبه با افراد و نهادها) و روش‌های استخراج‌شده از سند (بررسی نیازهای جامعه، تأسیس مدرسه مسجدمحور و مستند کردن ساختار و محتوای آن و غیره) استنتاج شد.

مبانی به‌دست‌آمده در حوزه رویکرد در سطح کلان شامل محوریت مسجد در امر تعلیم و تربیت، تقدم پرورش بر آموزش، مرجعیت علمی اخلاقی مربی، اولویت نقش خانواده در تربیت است. مبانی محوریت مسجد در امر تعلیم و تربیت بر اساس اصل استخراج‌شده (ارتباط مستمر مربی با مسجد) و روش‌های استخراج‌شده (فراهم آوردن برنامه متنوع پرورشی و آموزشی در مسجد و غیره) استنتاج شد. مبانی تقدم پرورش بر آموزش بر اساس اصل استخراج‌شده (اولویت قرار گرفتن فعالیت‌های پرورشی - تربیتی بر آموزش) و روش‌های استخراج‌شده (اردوهای مختلف، برنامه‌های ورزشی و فوق برنامه‌های متنوع) استنتاج شد. مبانی مرجعیت علمی اخلاقی مربی نیز بر اساس اصول استخراج‌شده (لزوم صلاحیت علمی - اخلاقی مربی، محوریت مربی) و روش‌های استخراج‌شده (تقدم انتخاب مربیان طلبه، زی‌طلبگی داشتن، مربی هر مقطع مربی همان گروه در مقاطع بالاتر) حاصل گشت. همچنین مبانی اولویت نقش خانواده در تربیت بر اساس اصل استخراج‌شده (ارتباط مؤثر و مستمر بین والدین و مربیان) و روش‌های استخراج‌شده (برگزاری کلاس‌ها و جلسات برای والدین به‌صورت ماهیانه، امکان حضور در کلاس‌های مربیان و مشارکت خانواده‌ها و مربیان در تربیت) استنتاج شد.

سطح خرد شامل مبانی در حوزه محتوای تربیت (اولویت ساحت تربیت اعتقادی - عبادی - اخلاقی، اهمیت ساحت‌های تربیتی مختلف و در حوزه روش‌های تربیت (اهمیت بسترسازی و تدریج در ارائه محتوا، تنوع ظرفیت مربی و توجه به آن) است. مبانی اولویت ساحت تربیت اعتقادی - عبادی - اخلاقی بر اساس اصل استخراج‌شده (اولویت آموزش معارف اسلامی از جمله قرآن جهت کاربست در زندگی) و روش‌های استخراج‌شده (اولویت آموزش مباحث: قرآن، ترجمه، تفسیر، دروس حوزوی و معارف اسلامی شامل احکام و عقاید، کمک گرفتن مربی از داستان و مثال جهت تفهیم بهتر و غیره) استنتاج گشت. مبانی اهمیت ساحت‌های تربیتی مختلف بر اساس اصول استخراج‌شده (مشارکت همه‌جانبه مربیان و یکپارچگی و انسجام در برنامه‌های پرورشی و آموزشی) و روش‌های استخراج‌شده (مشارکت تجربه محور مربی، استفاده از روش تبلیغ در کنار مطالعه دروس و غیره) استنتاج شد.

در حوزه روش‌های تربیت مبنای اهمیت بسترسازی و تدریج در ارائه محتوا با متربی بر اساس اصل استخراج شده (انتخاب محتوا با سیر آسان به مشکل) و روش‌های استخراج شده (استفاده از داستان، احادیث، مباحثه در کلاس، آغاز از محتواهای قابل فهم برای متربی) استنتاج شد. و مبنای تنوع ظرفیت متربی و توجه به آن بر اساس اصل استخراج شده (توجه به ویژگی‌ها و تفاوت‌های فردی متربی) و روش‌های استخراج شده (متناسب‌سازی برنامه‌های تربیتی با توجه به توان و ظرفیت متربی، اعطای قدرت انتخاب به متربی و برنامه‌های آموزشی متنوع به تناسب هر متربی) استنتاج گشت.

گرچه فعالیت تربیتی کانون‌های فرهنگی-آموزشی مساجد پیشینه طولانی دارد اما مسجد-مدرسه‌ها در کشور ما جزو تلاش‌های نوظهور برای اصلاح ساختار آموزش و پرورش و اسلامی‌سازی آن به‌شمار می‌آید. به نظر می‌رسد این مجموعه‌ها علی‌رغم تنوع، از حیث مبنا و هدف از اشتراک بالایی برخوردار بوده اما در اصول و روش‌ها تفاوت بین مجموعه‌های مختلف قابل توجه می‌باشد. فقدان ساختار رسمی و اسناد پشتیبان مدون در این مجموعه‌ها پژوهش درباره آن‌ها را با مشکل مواجه می‌کند، علاوه بر این بعضی از این مجموعه‌ها فعالیت غیرعلنی دارند و اساساً به‌عنوان مدرسه مورد قبول وزارت آموزش و پرورش نمی‌باشند که این امر بعضاً فارغ‌التحصیلان آن‌ها را برای ادامه تحصیل در سایر مدارس دچار مشکل می‌کند. اخیراً نهادی مستقل به نام «ستاد مردمی مدارس مسجدمحور» به‌صورت خودجوش شکل گرفته است و با هدف شبکه‌سازی و توانمندسازی مجموعه‌های موجود، فعالیت خود را آغاز کرده است. طبق گفته دبیر این ستاد^۱ آن‌ها در حال رفع موانع قانونی طرح و رسمیت بخشیدن به آن و هم‌چنین گسترش کمی و کیفی مجموعه‌های آموزشی در کشور می‌باشد. چنان‌چه این گفته‌ها محقق شود می‌توان امیدوار بود تا اسناد پشتیبان قوی‌تر و مبسوط‌تری تدوین شود تا پژوهش‌گران بتوانند با تحلیل آن‌ها به کنه مبانی تربیتی این رویکرد پی ببرند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- باطنی، فرزانه، و ابوالحسنی، نوشین (۱۳۹۴). مدرسه اجتماعی، ترجمان اندیشه‌های مسجد - مدرسه در شهرهای نوین. اولین کنفرانس بین‌المللی انسان، معماری، مهندسی عمران و شهر. تبریز.
- باقری، خسرو (۱۳۸۹). رویکردها و روش‌های پژوهش در فلسفه تعلیم و تربیت. تهران: پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی.
- برادران حقیر، مریم، و نیری پور، زهراسادات (۱۳۹۹). مدرسه صالح کانون تحقق حیات طیبه با تأکید بر جامعه محلی. علوم تربیتی از دیدگاه اسلام، ۸ (۱۴)، ۵-۲۵. <https://doi.org/10.30497/edus.2020.74740.25>
- دانایی‌فرد، حسن، الوانی، سیدمهدی، و آذر، عادل (۱۳۹۲). روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت: رویکردی جامع. تهران: اشراقی.
- دولتی، فاطمه (۱۳۹۶). «مسجدمدرسه» پدیده‌ای جدید در دنیای آموزش و پرورش. مصاحبه با آقای زمانی: مدیر مدرسه، مسجد خاتم الانبیاء (ص). پایگاه بصیرت.
- دیالمه، نیکو، گودرزی، اکرم، و عظیمی، عطیه (۱۴۰۱). تبیین فرآیند فرهنگ‌پذیری بر اساس آموزه‌های اسلامی با تأکید بر نقش مدارس، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۷(۲)، ۴۹-۸۰. <http://dx.doi.org/10.52547/qaiie.7.2.49>
- رحمانی، نیره، زاهدی وفا، زهرا، و یزدی زاده، سار (۱۴۰۱). نسبت اصول برنامه‌ریزی درسی و تربیتی مدرسه حکمت‌بنیان با سند برنامه درسی ملی: مطالعه موردی مکتب اسلامی سبزواری، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۷(۳)، ۶۵-۸۷. <http://dx.doi.org/10.52547/qaiie.7.3.65>
- سبحانی متین، علی، و لطیفی، میثم (۱۳۹۸). شناسایی الزامات ایجاد ارتباط مطلوب میان مساجد و مدارس. مدیریت اسلامی، ۲۷ (۴)، ۵۳-۷۸. https://im.ihu.ac.ir/article_204955.html?lang=fa
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش (۱۳۹۰). تهران: شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- شریف‌فرد، علیرضا، لطیفی، میثم، و ذوالفقاری، محسن (۱۳۹۸). الگوی همکاری بین بخشی (مورد مطالعه: همکاری مسجد با مدرسه و خانواده). دیسین و ارتباطات، ۲۶ (۵۶)، ۲۵۳-۳۰۰. <https://doi.org/10.30497/rc.2020.2828>
- قرائیان، لیلا، و زمانی، اصغر (۱۴۰۰). شناسایی مؤلفه‌های ارزیابی آموزشی- رفتاری معلمان و دبیران مدارس اسلامی: مورد مطالعه مدارس طلوع شهر تهران (یک مطالعه کیفی)، فصلنامه مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۶(۳)، ۸۱-۱۰۲. <http://dx.doi.org/10.52547/qaiie.6.3.81>
- مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله (ره) (۱۳۹۴). درباره «مجموعه تربیتی حضرت روح‌الله (ره)»؛ دیروز، امروز، فردا.
- مرزوقی، رحمت‌الله، جهانی، جعفر، ترک‌زاده، جعفر، و امیر طیبی، مسلم (۱۳۹۷). الگوی مفهومی تعامل مدرسه، خانواده و مسجد از منظر تعلیم و تربیت اسلامی. مطالعات راهبردی بسیج، ۲۱ (۷۹)، ۸۱-۱۱۴. https://www.bsrq.ir/article_82801.html
- معرفی، سیروس (۱۳۹۷). فعالیت مدرسه‌ای در دل مسجد. مصاحبه با آقای برومند: مدیر مدرسه بندگی اصفهان. حلقه وصال.
- نقی‌پورفر، ولی‌الله، و احمدی، محمدرضا (۱۳۸۷). شاخص‌های اقتصادی توسعه انسانی از دیدگاه اسلام. فصلنامه پژوهشی اقتصاد اسلامی، ۸ (۳۱)، ۶۹-۱۰۱. https://eghtesad.iict.ac.ir/article_16706.html
- همایون، محمد هادی، و عبدالهی نیسیانی، علی (۱۳۸۶). تجزیه و تحلیل سیستمی فرآیند پرورش منابع انسانی در مسجد؛ مطالعه موردی: علل پویایی و حیات مسجد صنعت‌گران مشهد. اندیشه مدیریت راهبردی (اندیشه

مدیریت). (۱)۲، ۹۹-۱۲۶. <https://doi.org/10.30497/smt.2007.105>

هومن، حیدرعلی (۱۳۸۹). شناخت روش علمی در علوم رفتاری. تهران: سمت.

References

- Akker, J. V. D. (۲۰۱۰). Curriculum perspectives: An introduction. In J. van den Akker, W. Kuiper & U. Hameyer (Eds.), *Curriculum landscapes and trends* (pp. ۱-۱۰). Dordrecht: *Kluwer Academic Publishers*.
- Bagheri, Kh. (۲۰۱۰). Research approaches and methods in philosophy of education. Tehran: *Institute of Cultural and Social Studies*. [In Persian].
- Baradaran, M., & Nayeripour, Z. S. (۲۰۲۰). Saleh School, Center for the Existence of Hayat Tayyeb, with an emphasis on the local community. *Islamic Perspective on Educational Science*, ۸(۱۴), ۵-۲۵. <https://doi.org/10.30497/edus.2020.74740> [In Persian].
- Batani, F., & Abolhasani, N. (۲۰۱۴). Social school, interpretation of mosque ideas - school in modern cities. *The first international conference on man, architecture, civil engineering and the city*. Tabriz. [In Persian].
- Danaifard, H., Elwani, S.M., and Azar, A. (۲۰۱۲). Qualitative research methodology in management: a comprehensive approach. Tehran: *Isbraqi*. [In Persian].
- Davalit, F. (۲۰۱۶). "School Mosque" is a new phenomenon in the world of education. Interview with Mr. Zamani: School Principal, Khatam Al-Anbia Mosque (PBUH). *Insight base*. [In Persian].
- Dialameh, N., Goodarzi, A., & Azimi, A. (۲۰۲۲). Explaining the Process of Acculturation In Terms of Islamic Teachings with an Emphasis on the Role of Schools. *qaiie*, ۷(۲), ۴۹-۸۰. <https://doi.org/10.52047/qaiie.7.2.49> [In Persian].
- Ghoraian, L., Zamani, A. (۲۰۲۱). Identifying the Components of the Islamic Schools Teachers' Educational-Behavioral Evaluation: A Case study of Tollou Schools in Tehran (a Qualitative Study). *qaiie*, ۶(۳), ۸۱-۱۰۲. <https://doi.org/10.52047/qaiie.6.3.81> [In Persian].
- Homayoun, M., & Abdollahi Nevsiani, A. (۲۰۰۷). Systematic Analysis of the Process of Training Human Resources in the Mosques: Case Study of the Reasons of Dynamism and Liveliness of San'atgaran Mosque in Mashhad. *Strategic Management Thought*, ۱(۲), ۹۹-۱۲۶. <https://doi.org/10.30497/smt.2007.105> [In Persian].
- Lindsey, R, B. (۲۰۱۸). School and Community Relations, chapter ۹, from www.stanswartz.com/adminbook/chap9.html.
- Marzouqi, R., Jahani, J., Turkzadeh, J., & Amir Tayibi, M. (۲۰۱۸). Developing An Interactive Model of School, Family and Mosque's Roles on Realization Of Educational Goals With Regard To Islamic Education. *Basij Strategic Studies*, ۲۱(۷۹), ۸۱-۱۱۴. <https://www.bsrq.ir/article/83801.html?lang=en> [In Persian].
- Naqiporfar, V., & Ahmadi, M. (۲۰۰۸). Economic indicators of human development from the perspective of Islam.. *Islamic Economics*, ۸(۳۱), ۶۹-۱۰۲. <https://eghtesad.iict.ac.ir/article/16706.html?lang=en> [In Persian].
- Rahmani, N., Zahedivafa, Z., & yazdizade, S. (۲۰۲۲). The Relationship between the Principles of Curriculum and Educational Planning of Wisdom-Oriented School and the National Curriculum Document: A Case Study of Sabzevar Islamic School. *qaiie*, ۷(۳), ۶۵-۸۷. <https://doi.org/10.52047/qaiie.7.3.65> [In Persian].
- Sharif Fard, A., Latifi, M., & zolfaghari, M. (۲۰۲۰). Inter-sectoral cooperation model (Study: Mosque-School-Family Cooperation). *Religion & Communication*, ۲۶(۲), ۲۵۳-۳۰۰. <https://doi.org/10.30497/rc.2020.2828> [In Persian].
- Sobhanimatin, A., & latifi, M. (۲۰۲۰). Identifying the Requirements of Appropriate Communication between Mosques and Schools. *Scientific Journal of Islamic Management*, ۲۷(۴), ۵۳-۷۸. <https://im.ihu.ac.ir/article/204900.html?lang=en> [In Persian].